

ki az egyes ember és az emberiség fejlődését szoros párhuzamba hozva s mindakettőben a szellem logikai evolúcióját látva a nevelés történetét a nevelés elméletébe mint egymást kölcsönösen beigazolókat beledolgozta. A humanumnak, Istennek az országa a személyiséggel korrelációban fejlesztendő a nevelés útján: e gondolatot különösen G. Baur és Zezschwitz pedagógikai művei képviselik. Az életet reális irányú oldalával is belevonja mint egyenjogút a nevelés és oktatás folyamatába az igazlelkű Paulsen s a finoman organizált Münch. Ostwald energetikája alapján igyekeztem a személyiség pedagógikájának természeti alapjait akár csak szimbolikusan kimutatni.¹ Hazánkban pedig nem kisebb ember, mint a mi nagy Eötvösünk volt az, ki a leghatározottabban megtette az egyéniség és a személyiség közti különbséget s kinek összetevékenysége kulcsát a személyiség eszméje adja.²

A személyiség pedagógikája sajátos jellegénél fogva kizárja az iskolaszerűséget. Magával a személyiséggel adva van a differenciálás s nevezetesen annak a lehetősége, hogy a pedagógus a történeti hatalmaknak vagy az egyikét vagy a másikat hangsúlyozza, anélkül, hogy azt az egyetemes keretből kiemelné. Az értékelési fokozatok is különbözhetnek anélkül, hogy a céllal az út ellenkezésbe jutna; sőt lehetséges az is, hogy a személyiség majd inkább az érületi, majd egyenesen a gyakorlati voluntarisztikus tényezőt hangsúlyozza. A személyiség elvében rejlő e differenciálás óvja meg a személyiség pedagógikáját az iskolaszerű megcsontosodástól. Életről indul ki, hogy nemes életre vezessen. E nemes élet pedig — hála Istennek — semmitől sem áll oly távol, mint az uniformistól. Örömmel látjuk, hogy hazánk ifjabb nemzedéke a jelzett különbségek szerint egymással szemben önállóan írja értekezéseit, műveit, melyek még akkor is, ha didaktikaiak: mégis mindig pedagógiai jellegűek.

SCHNELLER ISTVÁN.

A ZELEMÉRI «GYÁMINTÉZET» (1845—49).

— Adat a magyar gyermekvédelem és földművesnevelés történetéhez. —

A magyar gyermekvédelem első intézetét érdemes megóvni az elfeledéstől. Az 1845-ben megnyitott zeleméri nevelőintézet érdekes világot vet a magyar gyermekvédelem első kialakulására. A Hortobágy

¹ L. Die moralische Erziehung als angewandte Energetik.

² L. Adalék Eötvös személyiségének megértéséhez. M. Pädagogia, 1913. 527—545. l. és kül. az Athenæumban megjelenő tanulmány: Eötvös világnézete Karthausijában.

szélén emelkedő zeleméri halmok a böszörményi határ e részét festőibbé is, termékenyebbé is varázsolják. Nem csoda, hogy a pusztai birtokosok előszeretettel művelték a mezőgazdaságra és kertészetre egyaránt alkalmas szép területet. Hát még mikor örökődés útján új tulajdonosai lettek Zelemérnek az európai műveltségű tudós Karap Sándor debreceni váltótörvényszéki bíró és sok utazás folytán világtapasztalatokkal böles sógora, Diószeghy Sámuel bécsi nagykereskedő! A két «Europäer» éveken át való alapos tervezgetés után 1845 január 1-én Debrecenben kelt alapítólevéllel megteremtette saját erejéből, a külföldi tanulmányúton az ő költségükön kiképzett Gönczy Pál vezetése alatt a szép Zelemér pusztán az első, máig és messze jövőben is mintául tekinthető magyar fiárva és szeretetházat.

Az alapítólevél méltó volna egész terjedelmében ismertetésre, oly szép bizonyítéka az alapítók emberszeretetének, gazdasági és pedagógiai képzettségüknek s munkás hazaszeretetüknek, amely kiválóságai által korukat egész századdal megelőzték. «Kiki közülünk — így szól a bevezetés — kit az érdemesek sorába számíttatni kívánunk, a gondviselés által neki kimért körben ésszel, tehetséggel, példával oda hatni törekszik, hogy az emberek testi és lelki tehetségeik kifejtése útján munkásokká, a munka által ügyesekké és jókká, ezek által pedig boldogokká tétessenek.» «Alapkincünk a termőföld levén, a természetnek, az öröktől fogva legbiztosabb kalauznak ujjal mutatását véljük követni, midőn munkálkodásunk teréül a széles értelemben vett földművelést vesszük föl, a célra szükséges eszközök és emberek választásában pedig arra nézünk, hogy a sikernek magunk irányában emberileg kiszámítható biztosítása mellett a népnek azon osztályára gyakoroljunk hatást és árasszunk hasznot, mely a sors mostohaságánál fogva, ha magára hagyatik, legnagyobb nyomornak van kitéve. A személyzetre nézve azáltal véltünk a célnak megfelelni, ha testi és lelki kiképzés tárgyaiul, egyszersmind pedig a munka eszközeiül mindkét szüleiktől megfosztott és szegény árva gyermekek fölvetelére szorítkozunk. A zeleméri intézet azért gazdasági és egyszersmind árvai gyámintézet. S minthogy minden létező dolognak névre van szüksége, a névnek pedig azt, amit jelenteni akar, lehetőségig ki kell fejezni, nevezzük azt Zeleméri Paraszt Gazdákat képző Intézetnek.

«A nehézségek legnagyobbikát azon egyénnek föltalálásában állani hisszük, ki az intézetnek lelke lenne: a nevelőnek, igazgatónak választásában. A fölveendő egyénben a szükséges gazdasági alapismertéken s lélektani, nevelői tapintaton kívül nemcsak hajlandóságot a foglalkozásokhoz, hanem szenvedélyes ügyszeretetet kerestünk, — körünkben levő gazdáink a nevelés, nevelőink viszont a gazdálkodás

elveibe kevésbé levén avatottak. Azok is pedig, kik e megkivántatóságokkal netalán bírnának, e minden erőt és egy egész életet igénylő munka átvételére magukat rászáni nem tudván, nem csuda, ha keresésünk, várásunk huzamosan sikertelen volt.»

Vége mindenben alkalmas emberökül ismerik fel Gönczy Pált, kiküldik egy évre Svájcba Fellenberg és Wehrli intézeteinek tanulmányozására; hazaérkeztekor szervezik a zeleméri gazdasági és nevelőtelepet, melynek gazdasági működését így írja körül az alapítólevél: «Foglalkozandik az intézet a földmivelés közönséges ősi nehein kívül nagyobbserű faiskolák előállításával, kitünőleg pedig eperfák nagybani tenyésztésével, úgy hogy ezekkel a vidéket eláraszt-hassa; kender-, len-, komlóolajnövények, dohány-, kertivetemények termesztésével; gazdasági és háziállatok, főleg tehenek tartásával s ezzel egybefüggő tejgazdasággal; selymentenyésztéssel; gazdasági és működési eszközeinek — amennyire csak lehet — saját erejéveli előállításával — oda intézvéen törekvését, hogy a nyert terményeket, meddig csak lehet, maga fel is dolgozza, saját szükségleteit maga fedezze, a fölösleget pedig eladja.»

Az intézet nevelő hivatását pedig így szabják meg az alapítók: «Céljaink elérésére az e vidéken létező kész elemeket alkalmasan fordítani nem lehet, vagy más szókkal: az embereket, úgy amint vannak, nem használhatjuk. Két mód közt kelle választanunk: vagy idegeneket szállítani, vagy alkalmasokat a környékbeliek közül gyenge korukon kezdve nevelni; mindeniknek megvannak a saját nehézségei: mi mindenesetre az utóbbi módot választottuk, kiváltképen két okból. Először, mert úgy vagyunk meggyőződve, hogy amily számban ügyes, rendszerető, szorgalmas és jó embereket formálunk vidékünk egyéneiből, épen olyan arányban fogyasztjuk köztük a magukat rosszul érzők, elégtelenek számát, neveljük a vállalatunk iránti közönséges rokonszenvet, egyszersmind pedig kiirtjuk embereinkből azon balhiedelmet, miszerint a magyar paraszt csak eke szarvához, vagy pásztorbotra volna teremtve; és másodsor, mert legyen ez bár hiúságnak, vagy valami nemesebb indulatnak eredménye, nem tudtuk magunktól eltaszítani az alkalmat, mely által a saját erőnkkel teremthetés tudatából folyó örömeztetre szert tehetünk, s a földben és anyagban rejlő erőket az egyénekben szunnyadó erők által hozzuk munkásságba.»

Ez okból választásunk a szüleiktől megfosztott, vidékbeli árva szegény gyermekekre, mint kik midőn egyrészt embertársaik segédelmét leginkább igénylik, ugyanakkor egyszersmind a családi leg-erősebb viszonyok megszakadásánál fogva a részint megszokott előítéletekhez ragaszkodó, részint saját hasznát hajhászó szülei hatalom

kártékony önkényének s a mind magukra, mind az intézetre egyaránt káros elkeszegtetés veszélyének kevésbé vannak kitéve, mint sok esetben lennének a szülői hatalom alatt álló növendékek még akkor is, ha a pályát maguknak szülői beleegyezéssel választanák.»

Az intézetet 12 gyermek befogadásával kezdték, és fokozatosan 50—60-as létszámig fejleszteni tervezték. «A növendékek az intézetbe lépésükkor ne legyenek kisebb korúak 10, és nem öregebbek 12 éveseknél, az intézetben maradásuk pedig 22. évük betöltéseig terjedjen. Az intézet gondoskodik a növendékek tiszta és egészséges lakásuk, tápláltságuk, ruháztatásuk és taníttatásuk felől, legfőbb feladatául tűzvéni ki magának úgy egyeztetni a velök való bánásban szelidséggel a szigorúságot, hogy a gyermek ne csak kényszerítésnek ne tartsa az intézetben létét, de az abból elbocsáttatását tekintse a büntetés legnagyobbikának, s hogy ennél fogva a növendékeket egészség és vidámság jellemezze. Mindegyik kap külön nyoszolyát, ahhoz tartozó ágybelieket, elegendő fehérruhát s az év különböző szakához mért egyszerű, de célszerű öltözetet, s e sajátjának elkülönzött rekeszekben rendbetartásáról mindegyik maga gondoskodandik. Eledelelük egyszerű, leginkább növényi leendő, mit a természet munkájuk után maga nyújt, figyelmeztve a testi erő kifejtése és épségben tartása tekintetéből arra, hogy napjában legalább két ízben húsételt kapjanak, szeszes italok tőlük örökre száműzve leendvén.»

«Tanítás tárgyai közönségesen véve azok lesznek, melyek az elemi és reáliskolákban taníttatnak, de mindenütt, ahol csak lehet, az életre alkalmaztatva és testi foglalkozásokkal egybeszőve. Taníttatnak azért a keresztyén valláson és erkölcstudományon kívül, melynek az intézetbeni egész nevelésen át kell szövődni, az olvasás, írás, számvetés minden nemei, természeti, gazdasági tudományok, növénytan, földleírás, honi történettan és törvényösmeret, magyar nyelvtan, helyesírás és fogalmazás, csillagösmeret, egyszerű földmérés, rajzolás, ének és dal. Figyelemben tartása mellett annak, hogy ha valamelyik a növendékek közül különös elméleti tehetségekkel tüntetné ki magát, az ilyen az ismeretekben az intézet tehetségéhez képest fokról-fokra feljebbvitessék, hogy az intézet az ilyenekből később segéd, vagy esetleg rendes nevelőt is képezhessen, vagy szolgálhasson vele másoknak.»

«A növendékek a nevelőnek vagy segédjének folytonos felügyelete alatt fognak állani; a tisztaság-, a munka- és rendszeretnek vérükbe kell átmenni; mind a tanítás, mind a foglalkoztatás kinek-kinek testi és lelki tehetségéhez fog szabotni, s épen e célból a játékokra is, melyekben fő szerepet a testgyakorlatok viendenek, elegendő idő fog engedtetni; minden igyekezet mind a tanításban, mind

a munkákban oda fog irányoztatni, hogy a növendékek ügyes, erős, egészséges és értelmes emberekké váljanak, s az életnek bármi viszonyai közt becsületesen élni tudjanak.»

Maig is megálló, sőt sokban «jövő zenéjét» hirdető nevelési elvek! Hátha még olvassuk, hogy különféle mesterségeket is tanulnak és gyakorolnak a növendékek (asztalos-, szabó-, csizmadia-, bognár-, esztergályosipar), meg hogy keresetük kamatoztatással gyümölcsözik a növendékek javára (az első iskolai takarékpénztár), végre hogyha így gyűjtött tőkéjükön kívül «örökösödés vagy ajándék útján vagyonhoz jutna egyik vagy másik: azt az intézet fogja kamatozólag kezelni, azon esetben pedig, ha az örökösödött vagyona az illető tiszti gyámhivatal által kezeltetnék, a felett az intézet mint az árva személyének gyámja örököndik.» (Az első hivatásos gyámság!)

«Az intézet lelke a nevelő, ki az intézetnek rabja is lesz és ennek minden idejét szentelni tartozik. Neki, hogy taníthasson, minden eddigi előkészülete mellett szünet nélkül tanulnia kell, különösen folytonos studiumául venni az emberi lelket, mi nélkül az egésznek csak gépi ábrázatja leendne. Neki, hogy sikerrel működhessék, a szeretet elvéből kell kiindulni s minden cselekvését erre visszavinni. Legyen a növendékeknek barátjuk és édesapjuk, kinek dorgálásait szelidség vezérli, járjon előttük saját példájával az igazságszeretemben, az előforduló akadályokkal küzdésbeni kitartásban és a tökéletességre mint főcélra törekvésben.»

Végül gondoskodnak az alapítók a segédekről, mesterembekről, munkásokról és cselédekről. Az alapítólevél két utolsó pontja szintén kész programja a munkaadók szociális köteleységének. «A kitünő viseletűek, hivek és az intézethez ragaszkodásukat tetteleg tanusítandók ezek közül is jutalommal fognak kitartásra serkentetni.» Általában megjegyzi a személyzetre nézve, hogy mindazok, kik az intézethez mint rendes tagok tartoznak, betegségük esetében gyógyítást és ápolást az intézettől fizetés nélkül fognak kapni.

Az eszményi szép alapítás eszményileg sikerült keresztülvitelének negyedik évében az orosz invázió kozákjai feldúlták, kirabolták és az el nem vihető berendezésekben tönkretették a virágásznak indult nevelőtelepet (pl. az ágypelyheket szélnék bocsátották). A növendékek elszéledtek, a munkások elvándoroltak, Gönczy Pál Gálospeteribe menekült és a derék alapítók honfíúi bánatba temetkezve, végleg lemondtak szédült alkotásuk feltámasztásáról. Semmi napló, jegyzék vagy egyéb frott emlék nem maradt a zeleméri intézetről, az alapítólevelet is csak több mint négy évtized múltán kutatta ki a családi iratok halmazából kérésemre és adta rendelkezésemre az egyik útd, Karap Mór.

Gönczy Pál akkor már meghalt, családja nem tudott biztos adatokkal segítségemre jönni: az alapító okmány csodálatraméltó érdekességétől elragadtatva magam indultam a még föllelhető adatok kikutatására. Utánjárásom sok érdekes lelettel jutalmazott. A most idegen tulajdonban levő Zelemér-pusztán helyszíni szemlém a volt öt intézeti épületből (bár más célokra átalakítottan) hármat meglehetősen épségben talált. Az ültetvényekből egy hatalmas hársfasor vall korával a Gönczy Pál és növendékei keze által való ültetésre; a meglevő gyümölcsös már legfeljebb a kivénült intézeti fák galyából történt nemesítésre enged következtetést; az eperfák maradványa lehet az árokszélen csenevész néhány bokor.

A régi selyemtermelő nagy épületen (most magtáron) találtam egyikét a Gönczy által festett és az épületekre fölszegezett jelmondatos tábláknak: «Használd az időt!» A másik fölfedezett tábla a mostani istállóépületen, az akkori cselédházon ezt a munkásságra serkentő jelmondatot őrizte meg: «Semmit ingyen!» Lettem még esztergapadrészeket és selyemgombolyító motollát (Gönczy találmánya, mit a külföld is használ mai napig), amely tárgyakat mind elkértem és elvittem a debreczeni Gönczy-egylet tanszermúzeuma részére. Megtaláltam még a befalazott nagy üstöt is, mely a selyemgombolyító műhelyhez tartozott.

Magáról az intézetről, vezetőiről és növendékeiről a helyszínen senki sem tudott semmit. A hajdúvárosokban kíséreltem hát meg a volt tanítványoknak, vagy legalább emléküknak nyomozását. Annyi érdekes adatot nyertem, hogy külön szakmunka anyagául becsülöm meg, azzal a három fényképfelvétellel együtt, mely a «Zeleméri Parasztgazdákat Nevelő Gyámintézet» épületeit és hársfasorát mutatja be. De közlök itt néhány «gyermekvédelmi» emlékeztetést, néhány fölkeresett növendék, ma már mind aggastyán, beszéde alapján.

15 növendéke volt Gönczynek, 14 volt növendék nevét, ötnek a későbbi foglalkozását is megtudtam: két asztalos, egy kovács, egy kertész, egy földművelő kisgazda. Származásra kettő debreczeni, három szoboszlói, kettő hajdunánási, egy bőszőrményi, kettő diószegi, egy bárándi, egy berettyóújfalusi, egy gálospetri és egy békési volt. Közülök hárommal többször beszélgettem: Szabó Dániel debreczeni kisgazdával, ki az intézetben lakatossgot tanult, később Debreczenben szállót telepített s azon gazdálkodik, Gáti Lajos szoboszlói asztalosmesterrel, meg Udvarhelyi József hajdunánási asztalosmesterrel és birtokossal, akitől közvetlenül is legtöbb emlékeztetést hallottam, de Gönczy Pál szoboszlói szobrának leleplezési ünnepén is írott «visszaemlékezéseket» kaptam. Utóbb nevezett tanító-családból származott árva volt, hat évig járt előzőleg iskolába, mielőtt Zelemérrre került,

hol «másfél év alatt többet tanult, mint egész életében». «Gönczy bácsiról» mély hálával beszél, valamint kegyelettel őrzi az esztergarkereket és a gyalut, mit tőle kapott. Gönczy a famunkákhoz nagyon értett, egy mángorlót vele együtt készített. Festeni és politirozni is tudott Gönczy, mert egy télen át debreczeni asztalostól tanult. Fűtő és szellőztető készüléket talált föl.

Reggel 5 órakor keltek, 7-ig dolgoztak, akkor csemetés hívta a tej, köménymagleves, vagy szalona reggelihez. Dalolva mentek ki a mezei vagy kerti munkára és úgy tértek vissza, Zöld Ferenc gazdasági segéd vezetése alatt, aki a franciák ellen vitézkedő kiszolgált katona volt, s a növényekkel igen jól bánt. Az ízes, bő ebédhez ismét csemetyűszó hívta össze az ifjakat. A vacsora állt tejből vagy levesből és turóból, vagy tésztaféléből. Tejtermék volt bőven, mert 20 tehenet is fejtek. Volt még 14 cseléd gondja alatt 48 ökör és 16 ló, meg nagyon sok disznó.

Este beszélgetés folyt, melyen mindenkinek el kellett mondania tapasztalatait, meg hogy mi jót és mi rosszat tett. Gönczy soha sem büntetett veréssel, legnagyobb büntetése volt, ha az esti beszélgetésekből kizárta, és a szomszédszobába küldte a vétkezőket, kik a vacsorát is külön költötték el. «És ez a büntetés fájóbb volt bármi más büntetésnél», mondta az öreg Udvarhelyi József. «Azért tudom, — folytatta — mert egyszer én is ki lettem rekesztve, amért egy barátomnak rosszat szoltam. Három napig voltam kinn, addig nem kellett semmi, folyvást sírtam, úgy, hogy éjjel elakartam bújdosni. Aznap este aztán a kedves Gönczy bácsi figyelemmel kísérte az én érzékeny viselkedésem, a sötétből magához hívott: Jóska, jer elő! Ugye vigyázol máskor? Ugye jó kis fiú leszel? Kérd meg barátaidat, egyenként kezét fogva. Jaj, de szólni nem tudtam, csak fuldokoltam. És mind zokogva sírt: leírni azt a fájdalmat nem lehet. Tehát nem kellett pálcafenyíték világért sem.»

A főépület négy szobából és egy tereméből állott, két szoba volt Gönczyék lakása. Zöld Ferenc segéd 12 fiúval együtt a nagyteremben hált. Később 2—3 nagyobb gazdálkodó fiú a gazdasági cselédek közt lakott, vagy legalább ott aludt. «Hetések voltunk», mondta Szabó Dániel; lehet, hogy a cselédházban hálás is a gazdasági és háztartási teendőkkel fölváltva történt.

Az alapítók szándéka szerint sok holdra menő gyümölcsöst, faiskolát és konyhakertet varázsolt a mesternek és tanítványainak lelkes munkája a pusztaságba; ültettek tömérdek eperfát és cserjét is. Hogy virágzó volt a selyemtermelés, mutatja a feldolgozáshoz szükséges teljes felszerelés.

Méltó volna a bölcs alapítók és derék nevelőjük emléke iránt:

kegyeletből is, de az első szeretetház példaszerű hagyományainak felújítása végett is a zeleméri pusztá mostani birtokosával kötendő szerződés alapján Phoenixként föltámasztani hamvaiból, a debreceni állami gyermekmenhely kiegészítőjéül a zeleméri nevelőintézetet. És benne megvalósítani az alapítóknak egy századdal előre látó nemes terveit s a nagy Gönczy Pálnak induktív foglalkoztató oktatás-rendszerét és módszerét, valamint életre nevelő gyakorlati eljárását.

Gönczy Pál éveken át tanárom és még sokkal hosszabb időn keresztül hivatásomban Mentorom, hivatalomban főnököm lévén, természetes, hogy iparkodtam induktív foglalkoztató módszerét (aminek csak egy része a ma fölkapott «alkotó» nevelés és «közügyesítő oktatás») elsajátítani és a népiskolákban meghonosítani. Hálátlan lennék sok jeles néptanítónak megértő lelkes támogatása iránt, ha negyedszázados törekvésünknek minden sikerét és érdemét megtagadnám; de teljes megvalósításhoz a zeleméri szép álmok és nevelésoktatási nagy reformtervek csak néhány tanyai iskolában, meg a Háromszék megyei Fiárva- és Szeretetházban jutottak. Utóbbinak a mintájára kellene Zeleméren alföldi gazdasági nevelőintézeteket teremteni.¹ A Hortobágy most folyó gazdasági átalakítása óriási terület nyitva a Karapék megújult legintenzívebb magyar gazdálkodásának. Ez új Kánaán szakképzett földmunkásai a megújuló zeleméri gazdasági nevelőintézetnek árvaságból, elhagyatottságból megmentett növényékei közül kerülhetnének ki.

A debreceni földműves-iskola nem vált be, megszűnt, a gazdasági akadémia gazdatisztekét nevel: szakértő földmunkások képzésére épen most hiányzik a megfelelő intézet, mikor a hortobágyi nagy gazdasági reformmunka megindul. Az alföldi gazdanépe ma is oly konzervatív östermelő, mint Karapék idejében volt: új Zelemér és új Gönczy Pál képző munkásságára van szükség, hogy népgazdaságunk átalakuljon. És általa kiválólag hatna a zeleméri nevelőintézet alföldi népoktatásunk irányára, módszerére és sikerére is, mert csak a hét évtizeddel ezelőtt Gönczy Pál által megkezdett induktív foglalkoztató nevelés-oktatás felel meg a magyar népléleknek és népéletnek.

EÖTVÖS KÁROLY LAJOS.

¹ E gondolat a háború okozta sok árva miatt most felettébb időszzerű. A rokkantak érdekében megindított gondoskodást már most ki kellene terjesztetni az árvákra is, vidékenkint szervezve az ottani viszonyok szerint.

A szerk.

